

LOCUL LUI H. TIKTIN ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Drumul vieții și activității științifice a lui *Haiman (Hariton) Tiktin*, în cadrul lingvisticii romanice din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și de la începutul celui de-al XX-lea, a fost determinat de o împrejurare familială, pe care tânărul cu o voință și o putere de muncă impresionantă a știut s-o valorifice strălucit, în slujba studierii și popularizării limbii române, atât în patria adoptivă, cât și pe plan european¹.

Descendent al unei familii de rabini evrei din orașelul polonez Tykocin (Tiktin), de lângă Białystok, stabilită la Breslau (Wrocław), la începutul secolului al XIX-lea, Haiman Tiktin s-a născut la 9/22 august 1850, ca fiu al lui Gedaliah și al Mariei (n. Bornstein). Studiind cu sârguință în liceu atât germana, cât și latina (precum și unele dintre continuatoarele acesteia), a putut deveni profesor de aceste

¹ Bibliografie fundamentală: Iorgu Iordan, *Lingvistica românească* (Academia Română. *Discursuri de recepțiune*, LXXXIII), București, 1946, p. 26-27; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografeii române*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică, 1969, p. 293-300; I. Rizescu, *H. Tiktin. Omul și opera*, București, Editura Științifică, 1971, 186 p. (cu analiza detaliată a lucrărilor și o bogată bibliografie critică); Alexandru Graur – Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a 3-a, revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 127-128; Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*. Cuvânt înainte de acad. Al. Graur, București, Editura Albatros, 1978, p. 243-244; *Istoria lingvisticii românești*. Coordonator: acad. Iorgu Iordan, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, cap. IV. *Lingvistica românească între 1870 și 1918*, p. 78-85 (autori: Luiza Seche și Mircea Seche); Eugenio Coseriu, *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin (Recherches de linguistique. Hommage à Maurice Leroy)*. Tiré à part, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1980, p. 48-62); H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron*, Bd. I – III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985 (1986) – 1989: *Introducere* (Bd. I, p. 12-14); 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I, A – C, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000: *Introducere*, p. XI-XIV (Paul Miron); *Lingviști și filologi evrei din România*. Prezentare și antologie de Lucia Wald, București, Editura Hasefer, 1996: *Hariton Tiktin* (p. 11-33); Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866 – 2003. Dicționar*, ediția a 3-a, revăzută și adăugită, cu un cuvânt înainte de acad. Eugen Simion, București, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 827: *Tiktin, Heiman Hariton*; Anne-Louise Roth, *O familie onorabilă* (text multiplicat, 16 p.): autoarea, inginer electroenergetician, este strănepoată a lui H. Tiktin și a Amaliei (n. Mayerhoffer), nepoată a fiicei acestora, Silvia, și a lui Ludvig Leopold Schmierer, respectiv fiică a Dorotheei (Lola) Schmierer-Roth, cunoscută pictoriță și profesoară de desen la Galați, și a lui Wilhelm Roth; este căsătorită cu ing. dr. Alexandru Ionescu (sora dânzei, Ruth, a fost soția criticului și istoricului literar Ovid Crohmălniceanu).

limbi, după stabilirea la Iași, în 1869, când s-a căsătorit cu Amalia Mayerhoffer (născută în acest oraș, la 4 mai 1850, într-o familie originară din Silezia).

Începuturile studierii limbii române au fost evocate de el însuși mult mai târziu, în 1930, când a fost sărbătorit de confracții filologi din Berlin, la venerabila vârstă de 80 de ani: „Venit în tinerețe la Iași [...], nevoia m-a făcut să încep a mă familiariza cu limba română. Am găsit repede un profesor și, datorită faptului că eu cunoșteam limba latină și câteva limbi romanice, mi-a fost ușor să pătrund secretele limbii române cu ajutorul profesorului, al gramaticilor și al dicționarelor, din care am cumpărat pe rând tot ce am putut găsi”².

Un rol deosebit în descifrarea tainelor limbii și literaturii române l-a avut, după propria-i mărturisire, prietenia cu poetul de aceeași vârstă cu el, Mihai Eminescu, întors de la Berlin și numit la 1 septembrie 1874 director al Bibliotecii Centrale și, pentru scurt timp, profesor de logică și de limba germană la Institutul Academic, apoi revizor școlar pentru județele Iași și Vaslui (1 iulie 1875 – 1 iunie 1876, după care, timp de încă un an, a fost redactor la „Curierul de Iași”)³.

„Am petrecut cu Eminescu – își continuă Tiktin confesiunea – ore minunate în discuții filologice și filosofice, și a fost o mare pierdere pentru mine când el a părăsit Iașul pentru a intra în redacția unui jurnal din București [„Timpul”, în toamna anului 1877 – G. M.]. El m-a inițiat în literatura română, de la începuturile ei, și prin el am cunoscut limba poporului, limbă a cărei importanță nu era apreciată pe atunci decât de puțini. Lecturile făcute împreună cu Eminescu și explicațiile pe care mi le-a dat cu această ocazie acest cunoscător excelent al limbii sale materne mi-au prilejuit o mulțime de constatări lexicografice, gramaticale, literare și istorice, pe care le-am înregistrat pe fișe, la care s-au adăugat apoi extrase din gazete și figuri executate de desenatori pentru mine, astfel că am ajuns la o bogată colecție de fișe. În modul acesta am ajuns la convingerea că limba și literatura română reprezintă un câmp pentru a cărui deștelenire se făcuseră abia primele încercări modeste, așa că aveam în fața mea un teren vast, pe care puteam desfășura o activitate rodnică”.

Probabil, încă din acei ani a început Tiktin să predea latina și germana la școli secundare din Iași (pe la 1900–1901 era la Școala Comercială, iar în 1901–1904, la Gimnaziul „Alexandru cel Bun” și la Liceul Național)⁴. Format ca lingvist în atmosfera Școlii neogramatice de la Leipzig – cu ai cărei reprezentanți de seamă,

² Manuscris în limba germană, păstrat în arhiva familiei, la Galați; consultat de I. Rizescu, a cărui traducere o preluăm (*H. Tiktin*, p. 9-11).

³ Vezi G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*. Introducere de Eugen Simion. Ediție îngrijită de Ileana Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 126-140, 178-181.

⁴ I. Rizescu, *op. cit.*, p. 13 (informații obținute de la C. Turcu); la Biblioteca Academiei Române sunt înregistrate două manuale: *Erstes Lesebuch. Anul întâi de germană*, de H. Tiktin, Iași, Editura autorului, Tipografia „Dacia”, P. Iliescu & D. Grossu, 1900, 124 p.; *Zweites Lesebuch. A doua carte de citire pentru anul II și III de studiu al limbii germane și în special pentru clasa III și IV de gimnaziu și liceu...* de H. Tiktin. Cu mai multe figuri în text, Iași, Editura autorului, aceeași tipografie, 1901, VI + 200 p.

ca și cu alți lingviști germani și austrieci s-a aflat în permanent contact, atât prin corespondență, cât și prin călătorii în diverse centre științifice –, tânărul cercetător s-a preocupat, în primul rând, de fonetica și gramatica limbii române, inclusiv din perspectivă istorică.

Debutul publicistic l-a realizat la zece ani după stabilirea în Iași, în paginile „Convorbirilor literare”, cu studiul *Un fenomen morfologic în limba română*, consacrat gerunziului și derivatelor de la verbele de conjugarea a II-a și a III-a (XIII, 1879, nr. 8, p. 294-303; nr. 9, p. 338-346), urmat mai târziu de *Călăuza ortografică* și de articolul *Cărții sau cărței?* (pledând, pe drept, pentru prima formă), incluse în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași” (I, 1889 – 1890, p. 16-31, 151-205, respectiv, p. 666-681)⁵. Această societate, constituită după mutarea „Convorbirilor literare” la București, îl avea ca președinte pe savantul geolog Grigore Cobălcescu, iar ca directori ai „Arhivei” pe dr. Eugen Rizu (președintele Secțiunii științifice) și pe H. Tiktin, președinte al Secțiunii literare fiind A. D. Xenopol. Tot în paginile revistei filologul a inserat o serie de *Documente române* (și texte) din anii 1603-1800 (I, p. 103-124, 241-248; II, 1890-1891, p. 378-380), continuând o preocupare mai veche de scoatere la lumină a izvoarelor scrise în limba română (*O foaie de zestre din 1669*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, condusă de Gr. G. Tocilescu, la București, anul I, vol. I, 1883, p. 337-344).

În aceiași ani, lingvistul, ce se încadraseră în atmosfera românească, a debutat și în spațiul științific german, cu o amplă cercetare consacrată foneticii limbii române (diftongii *ea* și *ia*; influența consoanelor *ș*, *j* asupra vocalelor următoare): *Studien zur rumänischen Philologie* (Erster Teil, Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, 1884, [VIII] + 120 p.), pentru care Universitatea din Leipzig i-a acordat titlul de „doctor în filosofie” (*sine examine*). Cum era de așteptat, această preocupare a fost continuată în prestigioasa revistă „Zeitschrift für romanische Philologie”, condusă de G. Gröber: *Der Vocalismus des Rumänischen* (X, 1886, p. 246-255; XI, 1887, p. 56-85; XII, 1888, p. 220-241, 436-462) și *Der Konsonantismus des Rumänischen* (XXIV, 1900, p. 319-328, 489-500), concomitent cu un studiu de morfologie: *Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen* (IX, 1885, p. 590-596)⁶.

În aceste condiții, nu este de mirare că același Gustav Gröber a apelat la H. Tiktin pentru a colabora cu partea consacrată limbii române în ampla enciclopedie colectivă, *Grundriss der romanischen Philologie* (I. Band, Strassburg, Karl J. Trübner, 1888). Incluzând descrierea limbilor romanice moderne într-o

⁵ *Călăuza* a fost tipărită curând și în broșură, cu titlul *Manual de ortografie românească*, I, Iași, I. Cupermann, Librar-Editor, 1889, [II] + 72 p. Precedându-l cu o scurtă *Introducere*, I. Gherman l-a reprodus, sub îngrijirea autorului, cu titlul *Regule ortografice* (Fălticeni, M. Saidman, Librar-Editor, 1891, 54 + [II] p.). Mai târziu, Tiktin a revenit cu unele precizări: *În chestia ortografică*, în „Convorbiri literare”, XXXVIII, 1904, nr. 6, p. 566-573.

⁶ Ulterior, în aceeași revistă a apărut un alt studiu de morfologie a verbului: *Die Bildung des rumänischen Konditionalis* (XXVIII, 1904, p. 691-704).

secțiune specială, după introducerea teoretico-istorică (*Ihre Einteilung und äussere Geschichte* von G. Gröber), de la răsărit spre apus (însoțită de o instructivă hartă, *Ausbreitung der romanischen Sprachen in Europa*), savantul romanist a plasat limba română pe primul loc (*Die rumänische Sprache* von H. Tiktin, p. 438-460), după care urmau dialectele retoromane (T. Gartner), limbile italiană (F. d'Ovidio și W. Meyer), franceză și provensală (N. Suchier), catalană (A. Morel-Fatio), spaniolă (G. Baist) și portugheză (J. Cornu), precum și un capitol aparte, *Die lateinische Elemente im Albanischen* (G. Meyer). Precizând, la început, existența a trei dialecte ale limbii române – dacoromân, aromân și istroromân (cel meglenoromân încă nefiind cunoscut la acea dată) –, H. Tiktin expune datele principale privind lexicul, fonetica și ortografia, alternanțele fonetice, morfologia, derivarea, compunerea și, foarte succint, sintaxa.

După cum se știe, această importantă sinteză consacrată limbilor romanice a fost retipărită la începutul secolului al XX-lea în a doua ediție, îmbunătățită și augmentată. Biblioteca Academiei Române posedă un extras al capitolului redactat de H. Tiktin, cu dedicația acestuia pe pagina albă de la început: „D-lui I. Bianu, în semn de deosebită stimă, H. Tiktin” (cota: II. 151524): *Grundriss der romanischen Philologie [...]. I. Band, 3. Lieferung, zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Die rumänische Sprache* von H. Tiktin (aceeași editură, 1904, p. 564-607; volumul întreg a fost încheiat în 1906). Fără a intra în detaliile augmentării (cu circa o treime) și actualizării expunerii, vom spune doar că autorul a luat în considerație cele mai noi contribuții (inclusiv referitoare la dialectul meglenoromân), completând bibliografia fundamentală până în 1903.

Demn de subliniat este faptul că, imediat după această sinteză științifică, harnicul lingvist, numit în toamna anului 1905 „lector onorar pentru limba română la Seminarul de limbi orientale” al Universității din Berlin, precum și la cel de limbi romanice⁷, a publicat un foarte util manual, *Rumänisches Elementarbuch*, în nu mai puțin celebra colecție „Sammlung romanischer Elementarbücher”, coordonată de Wilhelm Meyer-Lübke (Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905, VIII + 228 p.).

Anterior, el tipărise în țară *Gramatica română pentru învățământul secundar. Teorie și practică*, Partea I. *Etimologia* [Fonetica și Morfologia]; Partea II. *Sintaxa*, Iași, 1893, [II] + X + 248 p.; [II] + 190 p. (exemplarul de la B.A.R., cota II. 75914, defect: lipsesc filele cuprinzând *Scara*), ce avea să devină manual de bază pentru mai multe generații de profesori și elevi; peste doar doi ani, H. Tiktin, „doctor în filosofie”, dădea la iveală ediția a II-a prelucrată (Partea I. *Etimologia*; Partea II. *Sintaxa*, București, Editura autorului, Tipografia «Nouă», Grigore Panaitescu, 1895, VIII + 212 + IV p.; [II] + 176 p.).

„În partea teoretică – precizează Tiktin (*Prefață la ediția I*) – am căutat a aplica în mod profitabil atât ultimele rezultate ale lingvisticii moderne în general,

⁷ Detalii la I. Rizescu, *op. cit.*, p. 19-21.

cât și cunoștința mai adâncă despre particularitățile limbii românești și istoria dezvoltării sale, dobândită parte prin propriile noastre studii, parte mulțumită lucrărilor meritoase ale altora”.

În legătură cu aceasta se cuvine a fi readus în atenția noastră articolul *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin* (1980, citat mai sus, în notă), semnat de unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai lingvisticii din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Eugeniu Coșeriu. Analiza sintactică „arborescentă”, aplicată de structuraliști – sublinia compatriotul nostru – a fost prefigurată într-o serie de gramatici din secolul al XIX-lea, inclusiv în această operă a lui H. Tiktin.

Cu multă modestie, el consemnează în *Prefață la ediția II* faptul că *Gramatica* sa a fost introdusă ca manual de către numeroși profesori, dintre care unii i-au trimis observații și sugestii – multe acceptate. De altfel, utilitatea ei a fost confirmată peste decenii prin tipărirea „ediției a treia, revăzută de I.-A. Candrea”, la solicitarea Editurii Tempo (București, 1945, XII + 264 p.). În sprijinul acestei aprecieri, ni se pare extrem de prețioasă mărturia unuia dintre cei mai prestigioși lingviști români din prima jumătate a secolului al XX-lea, Sextil Pușcariu: „În privința aceasta, Tiktin a fost un observator neodihnit, cu urechea veșnic ațintită asupra limbii vorbite și cu creionul în mână, gata să sublinieze, de câte ori cetea un text. Numai așa ne-a putut da acea serie nesfârșită de observații fine din manualele sale de Gramatică românească, din care au învățat atâtea generații de elevi și decât care mai clare și mai bune nu s-au mai scris altele la noi”⁸.

Cum ediția a doua fusese publicată înaintea modernizării ortografiei de către Academia Română în 1904 – și cu atât mai mult înaintea perfecționărilor de detaliu din 1932, cu aplicarea largă a principiului fonetic, pentru care militase, între alții, H. Tiktin însuși –, I.-A. Candrea, îngrijitorul noii versiuni, introducând unele rectificări gramaticale, a aplicat ortografia „admisă astăzi” (*Precuvântare*, p. V-VII). Această precizare este cu atât mai utilă, cu cât el însuși, împreună cu Gh. Adamescu, în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”* (București, 1931), nu se înscrisese pe de-a-ntregul în curentul general, adoptat de societatea românească în Patria întregită.

Este semnificativă, de asemenea, menționarea sprijinului primit din partea fiicei savantului: „Am fost secondat în această lucrare de D-ra Gertruda Tiktin, fiica autorului, al cărei ajutor prețios mi-a ușurat mult sarcina pe care o luasem asupra-mi. Îi aduc și pe această cale mulțumirile mele” (*Precuvântare*, p. VII).

Dar adevăratul monument *aere perrenius*, închinat limbii române, a fost opera de o viață a reputatului lingvist: *Dicționar român-german*, pentru care a început să strângă de timpuriu material lexical, inclusiv din texte și documente vechi, dintre care unele publicate – cum am văzut – de el însuși. Prima fasciculă a fost tipărită în 1895, iar întregul volum I a fost încheiat în 1903, cum se consemnează pe paginile de titlu: *Dicționar român-german* de Dr. H. Tiktin. Vol. I,

⁸ Sextil Pușcariu, *H. Tiktin* (necrolog), în DR, VIII, 1934 – 1935, p. 483-484.

A – C. Operă tipărită pe cheltuiala Statului. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* von Dr. H. Tiktin, I. Band, *A – C*, București, Imprimeria Statului, 1903, XXX + 498 p. Au urmat, pe rând, între 1906 și 1911, fasciculele volumului II (*D – O*, p. 499-1102); în sfârșit, volumul III (*P – Z*), ale cărui prime cinci fascicule au fost imprimate în anii 1912–1915, a fost încheiat – după depășirea unor dificultăți, ce-au reclamat revenirea temporară a autorului – abia în 1924 – 1925 (p. 1103-1834 + XII p.)⁹.

În *Introducere* (vol. I, p. V–X), semnată la Iași, în octombrie 1903, Tiktin însuși înfățișează cititorului geneza și etapele alcătuirii *Dicționarului*:

„Când, pe la începutul deceniului al șaptelea al veacului trecut, mi-am îndreptat interesul înspre studiul limbii românești [de fapt, „pe la începutul deceniului al optulea”]; în germană: „Als ich Anfänge der siebziger Jahre des verflossenen Jahrhunderts mein Interesse der rumänischen Sprache zuwandte...” – *Einleitung*, p. X – G. M.], lipsa cea mai simțitoare ce am întâmpinat a fost aceea a unui dicționar pe care să-l pot întrebuința măcar câtuși de puțin”.

Noul cetățean al României a început să strângă fișe, ajunse cu timpul „la mai multe sute de mii”, și astfel a decis să alcătuiască el însuși un dicționar al limbii române, dar ezita în fața dificultăților financiare legate de tipărirea lui. „Așa stăteau lucrurile, când – prin anul 1894 – Ministrul de pe atunci al Instrucțiunii, Domnul Take Ionescu [1891–1895, 1899–1900], îmi făcu cunoscut intenția sa de a tipări cu cheltuiala Ministerului o serie de dicționare, destinate în primul rând pentru școală”, inclusiv unul român-german. „Spusei atunci Domnului Take Ionescu că eu însumi de mult timp deja mă gândesc să compun un dicționar, care e adevărat că ar avea să urmărească în primul rând alte scopuri decât cele avute în vedere de d-sa, dar, dacă Ministerul ar lua asupra-și cheltuielile tipăririi, eu, pe cât e posibil, aş ținea seamă și de dorințele sale”. Generosul ministru acceptă propunerea, iar „în ce privește compunerea operei, îmi lasă cu totul mâna liberă”.

Adevărat lexicolog modern, la curent cu marea lexicografie europeană, în primul rând, cea franceză – Littré fiind luat ca „îndrumător”, în fruntea primului volum – și cea germană¹⁰, fără a minimaliza prin nimic opera neterminată a predecesorului său, B. P. Hasdeu, care în *Etymologicum Magnum Romaniae* (t. I–III, 1885 – 1897) a căutat să adune „mai cu seamă manifestările spiritului poporului român așa cum se răsfrâng ele în limba sa”, Tiktin precizează astfel

⁹ Vezi Constantin Turcu, *Din istoria Dicționarului român-german al lui H. Tiktin*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XIX, 1968, p. 159-67; I. Rizescu, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰ În chiar primul an de apariție a „Arhivei”, a publicat conferința *Viața cuvântului*, ținută în aula Universității din Iași (I, 1889-1890, p. 729-746); reprodusă de Lucia Wald, în antologia *Lingviști și filologi evrei din România* (p. 17-33). „Depășind limitele concepției neogramaticale – sintetizează D-sa ideile acestei conferințe –, [Tiktin] s-a apropiat de o interpretare sociologică a limbii, pe care o definea drept produs al colectivității umane, promotor al culturii, având drept principal scop de a mijloci comunicarea” (p. 13). Mai târziu, îmbogățit cu experiența redactării *Dicționarului*, H. Tiktin a prezentat la congresul filologic de la Graz comunicarea *Wörterbücher der Zukunft*, tipărită în „Germanisch-romanische Monatschrift”, Heidelberg, 1910, p. 243-253.

specificul *Dicționarului* său: „În opera de față, din contra, obiectul propriu al cercetării îl formează limba în sine, iar felul de a gândi, credințele, știința, activitatea, moravurile și obiceiurile poporului numai într-atâta sânt atrase în sfera cercetării întru cât servesc la înțelegerea fenomenelor limbice [...]”.

Specialiștii – mai ales, Mircea Seche și I. Rizescu – au analizat în detaliu dimensiunile *Dicționarului* (circa 35 000 de cuvinte), structura judicioasă a articolelor (clasificarea sensurilor, indicațiile privind răspândirea teritorială, aspectele fonetice și gramaticale, etimologia), precum și bogăția citatelor alese din cele peste 500 de izvoare bibliografice. În ceea ce ne privește însă, am vrea să spicuiem câteva dintre aprecierile cele mai autorizate ale unora dintre filologii noștri de renume din secolul XX, care s-au alăturat, pe drept cuvânt, ecourilor favorabile ale romaniștilor străini, după apariția primelor fascicule (Émile Picot, Adolf Tobler, Theodor Gartner, W. Meyer-Lübke, reproduse la sfârșitul paginilor introductive ale volumului I, tipărite în 1903).

Astfel, în 1912, când pe masa specialiștilor și a publicului larg se aflau primele două volume, Ioan Bianu propunea Academiei Române distingerea lor cu Premiul Năsturel (4 000 lei), întrucât „opera aceasta este cea mai însemnată lucrare lexicografică ce s-a produs asupra limbii române până astăzi”¹¹. Ce e drept, atunci nici Tiktin, nici C. Rădulescu-Motru sau Mărgărita Miller-Verghy, ale căror scrieri au fost luate în discuție de comisie, nu au fost recompensați. Dar recunoașterea meritelor harnicului lingvist a venit peste câțiva ani, imediat după încheierea războiului și realizarea Marii Uniri, când, în Sesiunea generală din anul 1919, același I. Bianu a propus, la 7 iunie, alegerea lui H. Tiktin ca membru de onoare al Academiei Române. În laconismul ei, propunerea de primire în înaltul for științific și cultural, precum și rezultatul votului erau mai mult decât elocvente:

„«Considerând marea însemnatate a activității filologice asupra limbii române [desfășurate] de d-l H. Tiktin, propunem să fie ales Membru onorar al Academiei Române».

– Se procede la vot, al cărui rezultat este următorul: votanți: 20; voturi pentru 18, contra 2.

D-l Președinte [P. Poni], anunțând rezultatul votului, spune că propunerea a întrunit două treimi și proclamă pe d-l H. Tiktin membru onorar al Academiei Române”¹².

În ceea ce privește *Dicționarul*, discuția a fost reluată în ședința Academiei Române din 12 iunie 1926, după tipărirea ultimelor fascicule:

„D-l *Andrei Rădulescu* pune din nou în discuție chestiunea dezbătută, dar nehotărâtă, a consacrării operei d-lui H. Tiktin, *Dicționarul limbii române*, printr-un premiu al Academiei Române.

¹¹ „Analele Academiei Române”, Seria II, t. XXXIV, 1911 – 1912, Partea administrativă și dezbateri, p. 270, 299-304.

¹² *Ibidem*, t. XXXIX, 1916 – 1919, Partea administrativă și dezbateri, p. 368.

D-l I. Bianu amintește că împreună cu d-l Sextil Pușcariu a făcut propunerea de a se da un premiu extraordinar d-lui Tiktin [...]”. Această propunere se întâlnea cu o recomandare a regelui Ferdinand, cum aflăm din intervenția lui V. Pârvan: „M. S. Regele și-a exprimat dorința ca Academia să consacre munca d-lui Tiktin”. Drept care același I. Bianu a propus „ca plenul să autorizeze Delegațiunea să remunereze pe d-l Tiktin pentru opera sa cu o sumă de 100 000 lei”, mai exact, la sugestia lui Gr. Antipa, „cu titlu de premiu special al Academiei”, ceea ce – sub conducerea președintelui Iacob Negruzzi – se „decide cu unanimitate de voturi”¹³.

Sextil Pușcariu, el însuși principalul autor al *Dicționarului limbii române* (tezaur), început în 1907, a dat, după stingerea din viață a lui H. Tiktin (13 martie 1936), una dintre cele mai înalte aprecieri a trudei fără margini și a competenței deosebite a predecesorului său:

„Dar această sete nepotolită de a strânge material documentar cât mai complet [...] se vede mai bine din acea bogată colecție de fișe care a servit la alcătuirea *Dicționarului* său *german-român*. Dulapul cu sertarele înțesate cu aceste fișe, scrise toate de mâna lui, pe care – mulțumită bunăvoinței d-lui Gamillscheg – îl păstrăm la Muzeul Limbii Române din Cluj, e cea mai strălucită mărturie a onestității și a devotamentului unui mare muncitor”.

Tiktin a adunat astfel „un material documentar cât mai complet, din scriitori vechi și noi, din autori culti și texte populare, din cărți de bucate și scrieri de horticultură, din vechi glosare și din colecții de folclor. Numai înarmat astfel, ne-a putut da cea mai importantă scriere lexicografică apărută până acum la noi [...], căutând să dezlege cu răbdare multele probleme de amănunt ce se pun la tot pasul celui ce are să urmărească istoria cuvintelor limbii noastre”, iar prin traducerea în germană „înțelesul apare și mai bine precizat”.

Relevând, de asemenea, bogăția notelor gramaticale, variantelor și formelor flexionare ale cuvintelor, S. Pușcariu scoate în evidență alineatul final al articolelor, consacrat etimologiilor, unde autorul „a adoptat o ținută mult mai prudentă și rezervată”, supunând „unei critici riguroase și unui control sever etimologiile predecesorilor”, atât la cuvintele moștenite din latină și la cele provenite din substratul traco-dacic, cât și la împrumuturile provenite din diverse limbi de-a lungul secolelor¹⁴. Iar filosoful Constantin Rădulescu-Motru, vicepreședinte al Academiei Române, evocând personalitatea și operele fostului „membru onorar”, sublinia în mod deosebit: „Dicționarul lui Tiktin este și va rămâne multă vreme de aici înainte o operă fundamentală și un instrument prețios

¹³ Academia Română, „Anale”, t. XLVI, ședințele din 1925 – 1926, p. 197; C. Turcu, *Din istoria Dicționarului...*, p. 167 (scrisoare a lui G. T. Kirileanu către H. Tiktin, din 6 iulie 1926). În cuvântarea comemorativă din 27 martie 1936, Constantin Rădulescu-Motru, vicepreședinte al Academiei Române, a menționat, de asemenea, recompensa de câte 40 000 lei din partea Universității din București și a Facultății de Litere (*ibidem*, t. LVI, ședințele din 1935 – 1936, p. 49-51).

¹⁴ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 484.

pentru specialiștii în limba română, iar pentru marele public un dicționar excelent, justificând cu prisosință deviza pe care autorul a tipărit-o în fruntea volumului al treilea: «*Non omnis moriar*»¹⁵.

Pe aceeași linie se înscrie și aprecierea dată peste zece ani, în 1946, de Iorgu Iordan, în discursul de recepție la Academia Română, intitulat *Lingvistica românească*: „Opera lui Tiktin nu este prea voluminoasă, în schimb are un caracter, s-ar putea spune, definitiv, în sensul că cercetările ulterioare i-au adus prea puține schimbări esențiale”. În mod deosebit, viitorul redactor responsabil al *Dicționarului* academic așază pe o înaltă treaptă științifică *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, „singurul [pe atunci – G.M.] dicționar complet cu adevărat științific al limbii noastre, a cărui existență se face simțită în toate operele lexicografice românești din ultimele trei, patru decenii” (p. 27)¹⁶.

Această afirmație este valabilă atât pentru *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* al lui I.-Aurel Candrea (Partea I din *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, 1931), pentru *Dicționarul limbii românești* al lui August Scriban (Iași, 1939), cât și pentru operele lexicografice colective: *Dicționarul limbii române* (tezaur), început de Sextil Pușcariu și colaboratorii săi, continuat de echipele conduse de Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu (1965 și urm.), ajuns acum în faza finală și având ca redactori responsabili pe Marius Sala și pe autorul acestor rânduri (2000 și urm.); *Dicționarul limbii române moderne*, sub conducerea lui Dimitrie Macrea (1958); *Dicționarul explicativ al limbii române*, coordonat de Ion Coteanu, Luiza Seche și Mircea Seche (1975; ediția a 2-a, coordonată de Ion Coteanu și Lucreția Mareș, 1996; tiraj nou: 1998); Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediție revăzută de Al. Dobrescu, Ioan Oprea ș.a. (Iași, 1995 și 1997; retipărit la Chișinău, în 1998); în sfârșit, *Micul dicționar academic*, cu un *Cuvânt înainte* de Eugen Simion și o *Prefață* de Marius Sala (vol. I – IV, 2001 – 2003).

Dar adevărata „perenitate” a *Dicționarului român-german* – reprodus parțial fotomecanic de Editura Paideia, în 1998 (vol. I, *A – C*; II, *D – L*) – este confirmată cu prisosință de reeditarea, revăzută și îmbogățită de un colectiv de lingviști români și germani, sub conducerea lui Paul Miron, în anii 1985 (1986) – 1989: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch, 2.*, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron (Band I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986 – 1989; Gesamtdirektion: Elsa Lüder und Paul Miron unter Mitwirkung von Vasile Arvinte; Revision der Etymologien: Vasile Arvinte); de curând a fost inițiată a treia ediție: 3.,

¹⁵ „Anale”, t. LVI, p. 49-51.

¹⁶ Reprodus recent, împreună cu *Răspunsul* lui Th. Capidan, în seria: Academia Română, *Discursuri de recepție*, VI (1936 – 1948), volum îngrijit [...] de dr. Dorina Rusu, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 475-510 (citatul la p. 495).

überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder (Band I–III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, 2003, 2005, XLVIII + 692 p.; VI + 882 p.; VI + 983 p.).

În *Einleitung – Introducere* la ediția a 2-a (vol. I, p. 5-10, respectiv 11-15), reprodusă în ediția a 3-a (vol. I, p. V-IX, resp. XI-XIV), după ce prezintă succint viața și opera științifică a lui H. Tiktin, în special *Dicționarul român-german*, profesorul Paul Miron adaugă: „După 80 de ani, o nouă ediție era de mult necesară” – aceasta realizându-se la Seminarul de romanistică al Universității din Freiburg, în cadrul unui proiect de colaborare cu Universitatea din Iași, sprijinit de Deutsche Forschungsgemeinschaft. Cele două colective de cercetători au efectuat următoarele operații:

1. Au verificat cele cca 70 000 de citate din cele 550 de surse bibliografice, iar, acolo unde a fost cazul, le-au corectat sau întregit (cu localizarea citatelor biblice), adăugând și unele fișe nevalorificate din totalul celor vândute Muzeului Limbii Române din Cluj, în 1928.

2. Au verificat și, la rigoare, au îmbunătățit traducerile germane.

3. Au îmbogățit lista de *cuvinte-titlu* pe baza unor citate din autori importanți aparținând secolelor al XVII-lea – al XIX-lea, precum și din cărțile populare; în acest fel, cuprinsul *Dicționarului* „a crescut cu circa o treime”, iar la câteva litere (de exemplu, *E* și *N*), chiar cu două treimi; pentru atestări cât mai vechi au recurs la informații din documente slavo-române și românești din secolele al XIV-lea – al XVI-lea.

4. Au actualizat transcrierea și transliterarea.

5. Au îmbogățit documentarea privind răspândirea teritorială a cuvintelor prin referiri la hărțile atlaselor lingvistice etc., dar mai ales:

6. Au introdus o *inovație dificilă*, constând, pe cât posibil, în identificarea celor mai vechi atestări, preocupare existentă de mult în lexicografia unor limbi cu bogată tradiție, prezentă în germene la Tiktin însuși, extinsă într-o anumită măsură în *Dicționarul limbii române* (tezaur), mai ales în *Seria nouă* (1965 și urm., începând cu litera *M*); „ne încadrăm și noi – precizează Paul Miron – în rândurile acelor filologi care, în vremea din urmă, au manifestat un interes crescând pentru apariția unui cuvânt în limbă”, mai exact pentru cea mai veche consemnare scrisă, obiectiv urmărit sistematic de Florica Dimitrescu (*Contribuții la istoria limbii române vechi*, 1973), de autorul acestor rânduri (*Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, 1974), de Gh. Bolocan și colaboratorii săi (*Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374 – 1600*, 1981), de editorii-lingviști ai *Documentelor* și *Textelor românești din secolul al XVI-lea*, sub coordonarea lui Alexandru Mareș (1979) și Ion Gheție (1981) și de alți cercetători din ultimele decenii; în acest sens – se adaugă în *Postfață* (p. 956; *Nachwort*,

p. 955) –, „adevărata competiție cu cititorul începe cu stabilirea primelor atestări: aici se așteaptă cele mai multe și nu măcar definitive îndreptări”¹⁷.

7. La *etimologii* au completat informațiile lui Tiktin „numai atunci când au descoperit noi rezultate convingătoare” (plasându-le după semnul //), căci adesea au fost nevoiți să se întoarcă „în ograda maestrului, admirându-i prudența și cuminența”.

În concluzie: „Fiecare modificare și corectură, orice adaos și indicație – subliniază coordonatorul principal al noilor ediții – au fost cumpănite după aceea nescrisă regulă față de care ne-am simțit mereu obligați: să punem la dispoziția cititorului un util instrument de lucru”, însă cu strădania de a păstra cât mai mult „raporturile de fidelitate față de bătrânul Tiktin”.

În sfârșit, din scurta prefață *La ediția a treia*, semnată de Paul Miron și Elsa Lüder (vol. I, p. XV), reținem, în primul rând, judicioasa apreciere a operei predecesorului: „Prezentăm publicului român într-o nouă ediție revizuită *Dicționarul român-german* al lui Hariton Tiktin, care, de o sută de ani, nu a pierdut nimic din prestigiu și necesitate”.

Dintre inovațiile față de ediția a doua, cei doi coordonatori menționează: aplicarea ortografiei actuale, așa cum a fost precizată de Academia Română în 1993; includerea unor atestări mai vechi, atunci când au fost găsite, la rubrica „prime atestări”; îmbunătățirea referirilor dialectologice; modernizarea, în cazurile strict necesare, a traducerii unor citate românești; creșterea ponderată a numărului articolelor, considerându-se că „un dicționar ca acesta nu poate avea funcția unui tezaur lingvistic”.

Această nouă versiune a *Dicționarului* se datorează „nu în ultimul rând” dorinței de a pune la dispoziția publicului român o operă care până în 1989 nu putea fi cumpărată fără valută forte. „Editura Harrassowitz (Wiesbaden) a binevoit să acorde licența necesară publicării în România” a noii ediții Editurii Clusium, condusă de Nicolae Mocanu.

Consemnând recenziile favorabile la ediția a doua, care le-au prilejuit unele „revizii mărunte”, autorii încheie cu o frază pe care considerăm util s-o reproducem

¹⁷ Folosind cu un deosebit profit indicațiile privind cele mai vechi atestări ale cuvintelor, semnalate atât în ediția a doua, cât și în a treia, autorul acestor rânduri le completează, atunci când are prilejul, în seria de studii publicate în ultimii ani: *Les plus anciennes attestations des mots roumains autochtones (Xe siècle – 1520)*, în „Thraco-Dacica”, XVII, 1996, nr. 1 – 2, p. 23-71; *Les plus anciennes attestations de certains mots probablement autochtones en roumain (du XIIe siècle à 1520)*, *ibidem*, XVIII, 1997, nr. 1 – 2, p. 47-74; *Cuvinte românești de origine autohtonă, atestate în primul secol de scriere în limba națională (1521-1621)*, *ibidem*, XIX, 1998, nr. 1 – 2, p. 15-33; XXI, 2000, nr. 1 – 2, p. 17-31; XXII, 2001, nr. 1 – 2, p. 47-65; *Cuvinte românești probabil autohtone, atestate în primul secol de scriere în limba națională*, *ibidem*, XXIII, 2002, nr. 1 – 2, p. 15-35; *Cuvinte românești de origine autohtonă atestate după 1621*, în SCL, LIV, 2003, nr. 1 – 2, p. 135-165.

tocmai în vederea unei drepte aprecieri a operei lui H. Tiktin, pusă acum din nou la dispoziția specialiștilor și a unui public mai larg:

„Cu puține excepții, cronicari competenți au înțeles că dicționarul lui Tiktin este o enciclopedie panistorică și că nu poate fi transformat într-un inventar al limbii, care ar cuprinde totalitatea vocabularului românesc. El rămâne un monument prețios, o impozantă carte de căpătâi, o vistierie a cuvintelor din miezul vechiului grai, mereu în mișcare, mereu reînnoindu-se”.

Asociindu-ne acestei calde aprecieri, considerăm modesta noastră contribuție drept un omagiu adus entuziastului iubitor, competent cercetător și propagator al limbii române, *la 80 de ani de la încheierea operei sale de o viață*.

*Academia Română
București, Calea Victoriei, 125*